Research Paper

Discourse Analysis of Iranian Rural Development Policies in the Hashemi Rafsanjani and Ahmadinejad Governments

Mehdi Havazadeh[1], *Reza Hemmati[2], Ali Shakoori[3], Ehsan Aghababaei[2]

1. PhD Student, Department of Social Science, Faculty of Literature and Humanities, Esfahan University, Esfahan, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Social Science, Faculty of Literature and Humanities, Esfahan University, Esfahan, Iran.
3. Associate Professor, Department of Community Planning, Faculty of Social Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

Use your device to scan and read the article online

Citation: Havazadeh, M., Hemmati, R., Shakoori, A., & Aghababaei, E. (2020). [Discourse Analysis of Iranian Rural Development Policies in the Hashemi Rafsanjani and Ahmadinejad Governments (Persian)]. *Journal of Rural Research*, 11(1), 6-21, http://dx.doi.org/ 10.22059/jrur.2019.291602.1414

doi: http://dx.doi.org/ 10.22059/jrur.2019.291602.1414

Received: 30 Oct. 2019
Accepted: 30 Dec. 2019

Key words:
Rural development, Development planning, Hashemi's government, Ahmadinejad's government, Post-foundation discourse analysis (PDA)

ABSTRACT

This article attempts to interpret the formation of discourse of development in Iran's rural development policies by analyzing the discourse of Hashemi and Ahmadinejad governments in the areas of development in general and rural development in particular. The research method used in this article is based on the principles of Laclau and Mouffe's Discourse Theory and the proposed method of Post-foundation discourse analysis (PDA). The data used in this article was collected from interviews, lectures, and statements of presidents and clauses and notes related to rural areas in the context of the First, Second, and Fifth Five-Year Development Plans by purposive sampling. The results showed that the rural areas had been incorporated into the discourse of Hashemi's government domain. But the set of factors led to the incomplete relationship between the rural sphere and the discourse of government causing many inconsistencies in this area. On the other hand, discourse of Ahmadinejad government has a stronger and more discursive relationship with the rural issues. In other words, the discourse of Ahmadinejad's government to disrupt the discourse of Hashemi government focusing on physical and external conditions, seeks to improve these conditions. However, as in the discourse of Hashemi's government, the discourse of Ahmadinejad's government ultimately did not pay much attention to the cultural and social spheres of development, emphasizing instead the improved distribution of physical facilities.

Copyright © 2020, Journal of Rural Research. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-noncommercial 4.0 International License which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages, provided the original work is properly cited.

Extended Abstract

1. Introduction

Rural development refers to planning to provide a better life for the villagers. This planning has been implemented through different designs and patterns, all rooted in the concept of development. However, this planning was called progressive interventions or technological reforms. Though given social context, the purpose of these changes and interventions has often been unclear and partial, and they have produced consequences beyond the control of the promoters. This study aims to analyze rural de-

* *Corresponding Author:*
Reza Hemmati, PhD
Address: Department of Social Science, Faculty of Literature and Humanities, Esfahan University, Esfahan, Iran.
Tel: +98 (912) 6417764
E-mail: rhemati@gmail.com

velopment programs in Iran in policies implemented by Hashemi Rafsanjani's and Ahmadinejad's governments, considering rural development as a discourse. This analysis provides a better understanding of the status quo and provides a new approach to the concept of Iran post-revolutionary development to scholars and rural development planners.

2. Methodology

In this research, we used the Thomas Marttila method to operationalize Laclau and Mouffe's discourse analysis approach. Marttila performs discourse analysis in three steps. The first step (co-construction) involves the phases of thematic conceptualization, contextual conceptualization, epistemological break, deconstruction, and theoretical conceptualization. The second step (Reconstruction) includes synchronic analysis, diachronic analysis, and the third step is collocation. Marttila uses the concepts of discursive relations and identity to identify discursive articulation patterns. According to him, two categories of iterative patterns can be used empirically to understand discursive articulation patterns: discursive relations and identities. It then introduces the typology of their discursive relations and identities and expresses the characteristics of each. The typology of discursive relations is contrariety, antagonism, dissociation, incommensurability, representation, difference, equivalence. The source of data used in the present study was: 1) Interviews, statements, commentaries of Hashemi, and Ahmadinejad. 2) The text of the bills of the First, Second, and Fifth Plans of Development.

3. Results

The findings showed that the critical nodal point in discourse of Hashemi's government was the improvement of physical and external conditions. Therefore, the focus of discourse of Hashemi was on tangible and concrete aspects of Iranian life.

The results showed that in the rural area, his government was forced to act against its disciplinary principles. Understanding rural backwardness, the issue of land ownership, and the inability of private capital to play a role in this area are the elements that disrupted full and comprehensive formation of this intra-disciplinary relationship. Also, the need for infrastructures, as well as the existence of a robust and influential institution such as Jihad-Sazandegi encouraged the government to play a direct role in this area.

Ahmadinejad's government, on the other hand, came to power under the situation that it was felt in the public sphere that all parts of the country should enjoy the same degree of improvement. The discourse of Ahmadinejad's government chose its nodal point (improvement in the distribution of wealth and facilities) to establish itself and to outmaneuver rival discourses. It was believed that rural areas (compared to urban areas) have not equally benefited from developmental advantages.

4. Discussion

Generally, rural development policies cannot be considered impartial, thoroughly planned in the interests of the locals and serving the villagers. Different governments in charge of policymaking have always taken the field of rural discourse into account for their discourse. That is why in the rural development programs, the rural areas and villagers have not been directly and impartially considered.

5. Conclusion

It can be concluded that rural development was persistently influenced by government policies, and has not fully benefited from the advantages of an established discourse. This is because the development discourse in each government has only been able to take into account some aspects of rural communities, and its discursive nature has prevented it from being fully understood.

Acknowledgments

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declared no conflicts of interest

تحلیل گفتمان سیاست‌های توسعه روستایی ایران در دولت‌های هاشمی رفسنجانی و احمدی‌نژاد

مهدی هوازاده[۱]، *رضا همتی[۲]، علی شکوری[۳]، احسان آقابابایی[۲]

۱- دانشجوی دکتری، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
۲- استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
۳- دانشیار، گروه برنامه‌ریزی اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۰۸ آبان ۱۳۹۸
تاریخ پذیرش: ۰۹ دی ۱۳۹۸

چکیده

این مقاله سعی دارد گفتمان دولت‌های هاشمی رفسنجانی و احمدی‌نژاد در حوزه توسعه به‌طور عام و توسعه روستایی به‌طور خاص را تحلیل کرده و با استفاده از آن به تفسیر شکل‌گیری گفتمان توسعه در سیاست‌های توسعه روستایی ایران در این دوران دست یابد. در روش تحقیق این مقاله از اصول نظریه گفتمان لاکلاو و موفه و از روش پیشنهادی تحلیل گفتمان پسابنیادین (PDA)، برای عملیاتی کردن آن استفاده شده است. داده‌های این مقاله از میان مصاحبه‌ها، سخنرانی‌ها و اظهارنظرهای روسای دولت و همچنین مواد و تبصره‌های مرتبط با حوزه روستایی در متن برنامه‌های توسعه پنج‌ساله اول، دوم و پنجم به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده است. نتایج نشان داد که هرچند حوزه روستایی در گفتمان دولت هاشمی به قلمروی گفتمانی دولت وارد شد، اما مجموعه عواملی باعث ایجاد نقص در ارتباط حوزه روستایی با کلیت گفتمانی دولت و درنتیجه بروز ناهماهنگی‌های زیادی در این حوزه گردید. از سوی دیگر، گفتمان دولت احمدی‌نژاد در مقایسه با دولت هاشمی رفسنجانی، مناسبات گفتمانی قوی‌تری را با حوزه روستایی برقرار کرده است. می‌توان گفت گفتمان دولت احمدی‌نژاد برای از میدان به در کردن گفتمان دولت هاشمی، با تمرکز بر شرایط فیزیکی و بیرونی کوشید که توزیع این شرایط را بهبود بخشد. اما همان‌طور که دولت هاشمی از بهبود جنبه‌های نرم‌افزاری نظیر حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی غافل شد، گفتمان دولت احمدی‌نژاد نیز درنهایت توجه چندانی بر این حوزه‌ها نداشت و عمدتاً بر بهبود توزیع امکانات و تسهیلات فیزیکی تأکید نمود.

کلیدواژه‌ها:
تحلیل گفتمان پسابنیادین، توسعه روستایی، برنامه‌ریزی توسعه، دولت هاشمی رفسنجانی، دولت احمدی‌نژاد

مقدمه

برنامه‌ریزی برای توسعه در جامعه روستایی ایران همواره اهمیت فراوانی داشته است. لذا این تحقیق کوشیده است تا با در نظر گرفتن توسعه به‌مثابه گفتمان، به تحلیل برنامه‌های توسعه روستایی در سیاست‌های اجراشده توسط دولت‌های هاشمی‌رفسنجانی و احمدی‌نژاد بپردازد.

اهمیت این پژوهش از دو جهت قابل‌توجه است: ۱. آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه روستایی ایران و ۲. شناخت وضعیت موجود روستاهای ایران پس از آنکه تجربه‌های متعدد برنامه‌های توسعه را پشت سر گذاشته‌اند. توجه به این دو نکته برای هر اقدامی در راستای تغییر وضعیت فعلی روستاهای ایران و حل مسائلی که روستاهای ایران با آن دست‌به‌گریبان است قابل‌استفاده است.

انتخاب دولت‌های هاشمی رفسنجانی و احمدی‌نژاد در این پژوهش به آن دلیل است که گفتمان‌هایی که این دو دولت آن‌ها را نمایندگی می‌کنند، در زمینه توسعه بیشترین رقابت و تلاش برای تفوق بر یکدیگر را داشته‌اند. بر این اساس، اهدافی که در جست‌وجوی آن هستیم عبارت‌اند از: توصیف گفتمان‌های توسعه روستایی در دو دولت پس از انقلاب اسلامی و تأثیر آن بر الگوهای دستیابی به توسعه روستایی، توصیف وجوه افتراق و اشتراک گفتمان‌های توسعه روستایی در این دولت‌ها و توصیف مسائل اجتماعی ناشی از اجرای برنامه‌های توسعه در روستاهای ایران. این مقاله در صدد است تا به این سؤالات پاسخ دهد: گفتمان‌های غالب در دولت‌های هاشمی‌رفسنجانی و احمدی‌نژاد در سیاست‌های توسعه روستایی ایران چه مختصاتی داشته‌اند؟ شباهت‌ها و تفاوت‌های گفتمان‌های توسعه روستایی در سیاست‌های توسعه روستایی ایران در این زمان چه بوده است؟

* نویسنده مسئول:
دکتر رضا همتی
نشانی: اصفهان، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، کد پستی: ۸۱۷۴۶۷۳۴۴۱
تلفن: ۶۴۱۷۷۶۴ (۹۱۲) ۹۸+
پست الکترونیکی: rhemati@gmail.com

این گفتمان‌ها چه آثاری را در حوزه روستایی در پی داشته‌اند؟

مروری بر ادبیات موضوع

گفتمان در ادبیات علوم اجتماعی، مجموعه‌ای از موقعیت‌ها است که منجر به ایجاد فضاهای متفاوت و متمایز در عرصه اجتماعی می‌شود. این تمایز در موقعیت‌ها، به تشکیل الگوهای منظم منتج می‌شود و یک تحلیلگر گفتمان می‌تواند با تشخیص آن‌ها، این فضای متفاوت را تشریح کند. «گفتمان خودش یک عمل نیست، اما دقیقاً درنتیجه یک عمل مشخص می‌شود و با مشاهده موقعیت‌های مختلف توسط یک تحلیلگر گفتمان، الگوهای منظمی از تمایزات تشخیص داده می‌شود» (Andersen, 2003: 50). گفتمان، نحوه معنادهی افراد به جهان پیرامونشان است و تحلیل گفتمان از این جهت اهمیت دارد که نشان می‌دهد یک معنا چگونه به یک پدیده اطلاق می‌شود. «البته محتوای گفتمان به ماهیت گفتمان موردمطالعه بستگی دارد اما اساساً هدف این است که دریابیم چگونه به نحو گفتمانی معنایی به جهان (یا جنبه‌ای از آن) نسبت داده شده است و پیامدهای اجتماعی آن چیست» (Jorgensen & Phillips, 2010: 235). تحلیل گفتمان تحولات مفهومی گوناگونی به خود دیده است. لاکلاو و موفه، برداشتی از گفتمان دارند که طبق آن، چگونگی شکل‌گیری و تحول امور اجتماعی موردتوجه است. «لاکلاو و موفه و دیگران نظریه‌ای پسامارکسیستی از امر سیاسی را گسترش داده‌اند که بر مبنای مفاهیم پساساختارگرایانه گفتمان بنا شده است و عمدتاً در جهت شکل‌گیری و تحول ایدئولوژی‌ها و اشکال اجتماعی به کار گرفته می‌شود» (Howarth & Griggs, 2016: 400). اگر توسعه را به‌عنوان یکی از اشکال اجتماعی که حاصل از اقدامات اجتماعی است بپذیریم، بر این اساس می‌توان تلقی لاکلاو و موفه از گفتمان را در توسعه پذیرفت.

مطالعات مربوط به توسعه از زوایای مختلفی به این حوزه نگریسته‌اند. اما نقطه اشتراک همه آن‌ها ایجاد توسعه و پیش‌نیازهای مربوط به آن است. «نقطه آغاز ما این تعریف است: (توسعه) شامل مجموعه‌ای از اقداماتی است که گهگاه در تضاد با اقدامی دیگر ظاهر می‌شود و برای بازتولید در جامعه، نیازمند دگرگونی کلی و تغییرات عمیق در محیط طبیعی و روابط اجتماعی است» (Rist, 2008:13). برداشت گفتمانی از توسعه نیز در این اقدامات و تلاش برای این دگرگونی‌ها معنا می‌یابد.

در اکثر مطالعات مربوط به توسعه در جامعه‌شناسی، تقسیم‌بندی جهان به گروه‌های توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته نوعی برساخت از واقعیت موجود است. اسکوبار[1] فرایند تاریخی این طبقه‌بندی را این‌گونه بیان می‌کند: «ریشه‌های تاریخی این استراتژی جدید (توسعه) در سازماندهی مجدد سیاسی در سطح جهانی یافت می‌شود که پس از جنگ جهانی دوم اتفاق افتاد. ملت‌های (درحال‌توسعه) و (جهان سوم) به‌عنوان مفاهیم موردمطالعه پدیدار شدند؛ در فرایندی که غرب و شرق خود را بازتعریف می‌کردند و قدرت جهانی شکل می‌گرفت» (Escobar, 1988: 429). اسکوبار با تأثیرپذیری از مفهوم گفتمان فوکو دو مکانیزم عمده لازم را برای ایفای نقش گفتمانی توسعه برمی‌شمارد: «۱. تخصصی کردن توسعه ۲. نهادی کردن توسعه. اولی به مجموعه‌ای از روش‌ها و رشته‌های مطالعاتی در راستای تولید، اشاعه و تائید دانشی که سازماندهی شده، مدیریت شده و کنترل شده باشد برمی‌گردد و دومی به مکانیزمی برمی‌گردد که به استقرار نهادها و روش‌های تولیدشده حاصل از هر گفتمان و عملیاتی کردن آن منتج می‌شود» (Escobar, 1988: 431).

از دیگر سو، مفهوم توسعه روستایی به‌طورکلی بر برنامه‌ریزی برای تدارک زندگی بهتر برای روستائیان اشاره دارد. این برنامه‌ریزی در خلال طرح‌های مختلف اجرا شده است. هرچند که این برنامه‌ها تحت عناوین مداخلات ترویجی و یا اصلاحات فنی و تکنولوژیکی بوده است، اما اغلب گیج‌کننده و ناقص بوده و در اکثر مواقع نتایجی خارج از کنترل مروجان داشته است.

به‌علاوه، آنچه امروز دیده می‌شود آنی نیست که توسعه نوید آن را می‌داد. به کمک همین وعده‌ها بود که توسعه خود را به‌عنوان واقعیتی از جهان طبیعی به همه قبولاند و گفتمانی فراگیر و همگانی شد. این از آنجایی سرچشمه گرفت که قسمت اعظمی از جهان (توسعه‌نیافته) معرفی شد. در همین سیاق بود که جامعه روستایی نیز بخش عقب‌مانده معرفی شد و برای برخورداری از (نعمت طبیعی توسعه) به متن تحقیقات توسعه قدم گذاشت. اما پس از گذشت سال‌ها هنوز به دنبال این (نعمت طبیعی) در حال جست‌وجو است و آنچه در عمل دیده می‌شود دست‌به‌گریبانی آن با مسائل اجتماعی جدیدی است که خود حاصل اجرای طرح‌های توسعه‌ای است.

همچنین برنامه‌ریزی برای توسعه نیازمند کمک دولت‌ها در مقیاس بزرگ است. این دولت‌ها هستند که باید متولی امر برنامه‌ریزی توسعه باشند و همین امر باعث می‌شود گفتمان حاکم بر دولت‌های مختلف و رقابت میان این گفتمان‌ها، برنامه‌ریزی برای توسعه را تحت تأثیر قرار دهد. توسعه روستایی نیز از رقابت گفتمانی دولت‌ها مصون نخواهد ماند.

اما در حوزه توسعه روستایی به‌طور خاص، مطالعات مرتبط با موضوع، اولاً گفتمان توسعه روستایی در ایران را مبتنی بر گفتمان نوسازی می‌دانند که تحت تأثیر روابط قدرت (حکومت مرکزی) قرار دارند. ازنظر خسرو بیگی و جوان روستا و بخش کشاورزی در بستری گفتمانی معنا می‌یابند و محصول گفتمان عصر خود هستند. قدرت، شرایط وجودی گفتمان است و خود از گفتمان تأثیر می‌پذیرد. به نظر ایشان روابط قدرتی (ارتباط حاکمیت با روستا و کشاورزی) در ایران محصول گفتمان نوسازی

1. Escobar

است (Khosrobeigi & Javan, 2015: 20-21). تقی‌لو و همکاران نیز مشخصه اصلی گفتمان برنامه‌ریزی در توسعه روستایی ایران را مبتنی بر گفتمان نوسازی می‌دانند که بر تکنولوژی، فن‌محوری، نخبه‌سالاری و عدم مشارکت ذی‌نفعان روستایی در فرایند برنامه‌ریزی تأکید دارد. (Taghilo et al., 2017: 21). ثانیاً دسته دیگری از مطالعات، نظام برنامه‌ریزی برای توسعه روستایی در ایران را ناقص و ناموفق می‌دانند. نظامی که متکی بر دولت و نقش اصلی آن در برنامه‌ریزی توسعه روستایی است. زاهدی و همکاران با نگاهی به برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، نوعی پراکندگی فکری و نظـری را تشخیص داده‌اند که هیچ‌گاه بر مبنای نظریه‌ای درون‌زا شده نبوده است (Zahedi et al., 2013: 26). حبیب‌پور گتابی و صفری شالی نیز نتیجه می‌گیرند که مشکلات اجتماعی روستاییان عمدتاً ریشه در ساختارها و سامان‌های سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه روستایی دارد (Habibpour Gatabi & Safary Shali, 2011: 29).

مطالعات خارجی، از طرفی به نقش دولت در به وجود آمدن تغییراتی اساسی در ساختار اجتماعی و اقتصادی اشاره کرده‌اند که البته بدون آسیب نیز نبوده است. پمبرتون و گودوین معتقدند تغییر در دولت محلی منجر به وقوع عواقبی نظیر ظهور نیروهای سیاسی و استراتژی‌های جدید شده است و این امر سبب ممکن شدن فرصت‌هایی شده است که تا پیش‌ازاین امکان نداشت. (Pemberton & Goodwin, 2010: 282). داگلاس نقش مداخله دولت محلی در توسعه مناطق روستایی را بسیار مهم و امری جهانی می‌داند که پیامدهای بالقوه مثبت و منفی بسیاری دارد (Douglas, 2005: 244). برخی مطالعات نیز به گفتمان روستایی پرداخته‌اند. گلاتس و همکاران تصورات مربوط به روستا را در اروپا برخلاف آنچه تصور می‌شود، در حال تغییر و تحول مداوم می‌دانند که این به تجدید ساختار اجتماعی و بازسازی اقتصادی بازمی‌گردد و این وضعیت در تنوع فزاینده گفتمان‌های مربوط به روستا منعکس می‌شود (Gelats et al., 2009: 609). پوسپچ نیز تغییر در گفتمان روستایی را در جمهوری چک در دوران گذار از چکسلواکی به جمهوری چک بیان می‌کند. ازنظر وی در این دوران نوعی نوسازی روستایی به وجود آمد تا اقدامات پیشین را اصلاح کند. (Pospěch, 2014: 106). درک ماهیت گفتمانی از روستا و برنامه‌های توسعه روستایی وجه بارز این مطالعات است.

توجه به نقش اساسی دولت‌ها در توسعه روستایی و درک ماهیت گفتمانی توسعه، از مواردی است که می‌توان از مطالعات انجام‌شده مرتبط با مقاله حاضر نتیجه گرفت. به‌علاوه می‌توان گفت که مشکلات ناشی از برنامه‌های توسعه لزوماً به معنای اجرای غلط آن نیست بلکه می‌تواند ناشی از بنیان‌های گفتمانی خود امر توسعه باشد. تحلیل گفتمان می‌تواند آنچه را منجر به ایجاد اشکالاتی در برنامه‌های توسعه روستایی شده است شناسایی کند. ضمن آنکه در این پژوهش، برخلاف دیگر مطالعات، به مقایسه مستقیم گفتمان دو دولت متفاوت پرداخته‌ایم. علاوه بر این به‌طور عملیاتی تأثیر تقابل و رقابت گفتمانی دو دولت را در برنامه‌ریزی تحلیل کرده و نتایج حاصل از آن را بیان کرده‌ایم. وجه تمایز مقاله حاضر نیز، همین امر است. چرا که تاکنون از جنبه گفتمان توسعه روستایی، دولت‌های ایران مورد تحلیل قرار نگرفته است.

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق مقاله حاضر، تحلیل گفتمان با استفاده از رویکرد لاکلاو و موفه است. تحلیل گفتمان یکی از روش‌های تحقیق کیفی است. هدف این مقاله تفسیر شکل‌گیری برساخت توسعه در سیاست‌های توسعه روستایی ایران در گفتمان دولت‌های هاشمی‌رفسنجانی و احمدی‌نژاد است.

یکی از اشکالاتی که در نظریه گفتمان لاکلاو و موفه بیان شده این است که ایشان تلاشی برای تبیین عملیاتی این نظریه برای انجام پژوهش‌های تجربی نکرده‌اند. به همین منظور پیاده‌سازی عملیاتی این رویکرد در پژوهش با مشکلاتی مواجه است. توماس مارتیلا[2](۲۰۱۵) در کتابی با عنوان «تحلیل گفتمان پسا بنیادین[3]» تلاش کرده است تا با استفاده از مفاهیم نظریه گفتمان و میراث نظری مکتب اسکس، الگویی برای اجرای یک تحلیل گفتمان گام‌به‌گام ارائه کند. در اولین مرحله، مارتیلا برای تشخیص الگوهای گفتمانی، از مفاهیم روابط گفتمانی و هویت بهره می‌گیرد. وی بیان می‌کند که برای درک الگوهای گفتمانی، به‌طور تجربی دو دسته الگوی تکرارشونده قابل‌استفاده است: روابط گفتمانی و هویت‌ها. «گلاینوس و هوارث بیان می‌کنند که انسجام متقابل (الگوهای مفصل‌بندی گفتمان) به‌طور تجربی در الگوهای تکرارشونده روابط گفتمانی -که عناصر گفتمانی را به هم متصل می‌کند- و هویت‌ها -که عناصر گفتمانی، درون این روابط دارند- مشاهده‌پذیر هستند» (Marttila, 2015: 124). مارتیلا سپس گونه‌شناسی روابط و هویت‌های گفتمانی را معرفی و ویژگی‌های هرکدام را بیان می‌کند. گونه‌شناسی روابط گفتمانی[4] از منظر این رویکرد عبارت‌اند از: «۱. تضاد[5]، ۲. تخاصم[6]، ۳. انحلال[7]، ۴. سنجش ناپذیری[8]، ۵. بازنمایی[9]، ۶. تفاوت[10]، ۷. هم ارزی[11]» (Marttila, 2015:129).

همچنین، او هویت‌های گفتمانی[12] را در سه دسته جای

2. Marttila
3. Post-foundation discourse analysis (PDA)
4. discursive relations
5. contrariety
6. antagonism
7. dissociation
8. incommensurability
9. representation
10. difference
11. equivalence
12. Discursive identities

می‌دهد: «۱. ارزش‌ها[13] که شامل آرمان‌های اخلاقی[14] و دیگران متخاصم[15] می‌شود و ۲. ذهنیتی[16] که شامل بازیگر اصلی[17]، مخالفان[18]، حامیان[19] و دریافت‌کنندگان[20] می‌شود و ۳. فعالیت[21] که شامل کنش‌ها[22]، کنش‌های متقابل[23]، ابژه‌ها[24]، منابع[25] و استراتژی[26] می‌شود» (Marttila, 2015: 133).

وی با استفاده از دسته‌بندی فوق، تلاش کرده است تا در مجموعه‌ای از روابط و هویت‌های گفتمانی، نوعی ساختار ارتباطی تشخیص دهد. «روابط و هویت‌های گفتمانی امکان جدیدی برای مشاهده سازمان‌دهی ساختاری گفتمان فراهم می‌آورد که سوژه‌های اجتماعی را به الگوهای مفصل‌بندی‌شان پایبند می‌کند.» (Marttila, 2015: 134).

همچنین، مارتیلا مفهوم رژیم‌های گفتمانی را با استفاده از نقش‌های سوژه‌ای ساختاریافته در قالب موقعیت‌های گفتمانی معرفی می‌کند. ازنظر او نقش‌های سوژه‌ای، به‌وسیله موقعیت‌های گفتمانی موردپذیرش قرار می‌گیرند. نقش‌های سوژه‌ای عناصر گفتمانی را سازماندهی کرده و گفتمان‌های متفاوت را به سوژه‌های اجتماعی ربط می‌دهند. «رژیم‌های گفتمانی دربرگیرنده نقش‌های سوژه‌ای ساختاریافته و گفتمانی هستند که سوژه‌های اجتماعی را قادر به هدایت الگوهای خاص مفصل‌بندی می‌کنند. نقش‌های سوژه‌ای (موقعیت‌های گفتمانی)ای هستند که به‌وسیله گفتمان‌هایی که مؤلفه‌ها و مشوق‌های خاص خود را دارند عقلایی می‌شوند. ساختار گفتمانی نقش‌های سوژه‌ای، به این معناست که نقش‌های سوژه‌ای توسط تمایز در سازماندهی عناصر گفتمانی تعریف می‌شوند ... به بیان دیگر، ما می‌توانیم نقش‌های سوژه‌ای را با شناسایی عناصر گفتمانی که آن‌ها را نمادین می‌کنند تشخیص دهیم. نقش‌هایی که گفتمان‌های متفاوت، به سوژه‌های اجتماعی ربط می‌دهند» (Marttila, 2015: 135).

در مرحله نهایی مارتیلا مراحل و گام‌های تدوین عملی یک تحلیل گفتمان را بیان می‌کند. وی طی سه مرحله ساختار مشترک، بازسازی و هماهنگی، به توضیح عملیاتی تحلیل گفتمان می‌پردازد. «گام اول با عنوان ساخت مشترک[27] شامل مراحل مفهوم‌سازی موضوعی[28]، مفهوم‌سازی زمینه‌ای[29]، وقفه معرفت‌شناختی[30]، ساختارشکنی[31] و مفهوم‌سازی نظری[32] است. گام دوم با عنوان بازسازی[33] شامل مراحل تحلیل همزمان[34] و تحلیل درزمانی زبان‌شناختی[35] است و گام سوم نیز عبارت است از هماهنگی[36]» (Marttila, 2015: 144-145).

به این ترتیب با استفاده از گام‌های پیشنهادی مارتیلا و با کمک از اصول نظریه گفتمان لاکلاو و موفه به گردآوری داده‌های موردنیاز پژوهش و تحلیل آن‌ها پرداختیم.

نحوه گردآوری داده‌ها

داده‌هایی که در تحلیل گفتمان مورداستفاده قرار می‌گیرند گستره‌ای از انواع را شامل می‌شوند. «تحلیل گفتمان ممکن است بر اساس انواع مختلف منابع که دربردارنده گفتمان هستند بنا شود، ازجمله اسناد نوشته‌شده، سخنرانی‌ها، گزارشات تصویری و صوتی، مصاحبه‌ها و مکالمات» (Ritchie, 2003: 35). بر این اساس جامعه موردمطالعه پژوهش حاضر شامل دو دسته زیر است:

الف) کلیه سخنرانی‌ها و اظهارنظرهای این دو رئیس‌جمهور است که به شیوه‌ای هدفمند در جهت سه محور گفته‌شده انتخاب شده است. در انتخاب متون مربوط به رؤسای دولت‌ها، متونی مدنظر بوده است که سه محتوا را شامل شود: ۱. متونی که جهت‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌های اصلی دولت را نشان می‌دهد، ۲. متونی که در آن در مورد توسعه و برنامه‌ریزی سخن به میان آمده است. و بالاخره ۳. متونی که در آن به توسعه روستایی به‌طور ویژه پرداخته است. درنتیجه از هر رئیس دولت سه سخنرانی گزینش شده است. به‌طور منطقی در پژوهش حاضر این سه محور به‌طور جامع دربرگیرنده اهداف پژوهش است.

ب) متن لوایح برنامه‌های اول، دوم و پنجم توسعه پنج‌ساله پس از انقلاب: در این دسته علاوه بر اهداف کلی هر برنامه که در ابتدای لایحه بیان شده است، به بندهایی توجه شده است که با توجه به مفاهیم توسعه روستایی، به این حوزه اشاره دارد.

انتخاب رئیس‌جمهور در هر دولت به‌عنوان سمبل گفتمانی آن دولت به آن دلیل است که رئیس هر دولت جایگاهی تعیین‌کننده در گفتمان آن دولت دارد و علم به این موضوع که برنامه‌های توسعه پنج‌ساله در کشور توسط دولت‌ها تدوین می‌شود، تفاوت‌های گفتمانی در نگارش این برنامه‌ها را عیان می‌سازد.

13. values
14. ethical ideals
15. antagonistic others
16. subjectivity
17. protagonist
18. opponents
19. helpers
20. receivers
21. activity
22. actions
23. interactions
24. objects
25. resources
26. strategies
27. Co-construction
28. Thematic conceptualization
29. Contextual conceptualization
30. Epistemological break
31. deconstruction
32. Theoretical conceptualization
33. reconstruction
34. Synchronic analysis
35. Diachronic analysis
36. collocation

اعتبار یابی

در تحلیل گفتمان انسجام تحقیق به اعتبار تحقیق منجر خواهد شد. «یکی از راه‌های ارزیابی اعتبار تحلیل گفتمان توجه به انسجام آن است. از مدعاهای تحلیلی انتظار می‌رود گفتمان منسجمی را تشکیل دهند؛ وجود بخش‌هایی از تحلیل که با بخش‌های دیگر تحلیل گفتمان هماهنگ نباشند احتمال پذیرش تحلیل از سوی خوانندگان را کاهش می‌دهد» (Potter & Wetherell, 1987: 170). در مقاله حاضر از این گزینه در جهت افزایش اعتبار تحقیق استفاده فراوانی شده است و توجه به یک کلیت هماهنگ، اعتبار تحلیل را افزایش داده است.

یافته‌ها

طبق روش بیان‌شده، متون منتخب در دو دولت هاشمی رفسنجانی و احمدی‌نژاد موردمطالعه و تحلیل قرار گرفت. جدول شماره ۱ یافته‌های تحقیق را بر اساس ویژگی‌های گفتمانی این دو دولت نشان می‌دهد. لازم به ذکر است که نقل‌قول‌های ذکرشده در جدول شماره ۱، تنها چند نمونه از یافته‌هاست و دیگر نقل‌قول‌های مصدق ویژگی‌های گفتمانی، برای رعایت اختصار ذکر نشده است.

جدول ۱. یافته‌های تحقیق بر اساس متون انتخاب‌شده.

ویژگی‌های گفتمان	گفتمان دولت هاشمی‌رفسنجانی		گفتمان دولت احمدی‌نژاد	
	عنصر گفتمانی	نمونه نقل‌قول از متون	عنصر گفتمانی	نمونه نقل‌قول از متون
نقطه کانونی اصلی گفتمان	بهبود شرایط فیزیکی و بیرونی	سوبسیدهایی که به مردم تعلق می‌گیرد به‌علاوه هزینه کردن در حوزه غیر از سازندگی همچنین کم کردن فشار به مردم؛ برخورداری روستاها از امکانات (زندگی بهتر)؛ بهره‌مندی افرادی که در نقطه‌ای (دور) و (ناامن) زندگی می‌کنند؛ مناطق محرومی که (عقب‌مانده) هستند و (سرمایه‌گذاری) در این مناطق می‌تواند مردم این مناطق را توانمند سازد.	بهبود در توزیع ثروت و امکانات	نبود توزیع عادلانه منجر به از بین رفتن عدالت می‌شود؛ بهبود توزیع ثروت و امکانات در کشور نشان‌دهنده وجود عدالت است؛ توزیع ثروت و امکانات بایستی در تمام مناطق به‌طور متناسب انجام پذیرد؛ بیرون آوردن ثروت کشور از دست بانک‌ها؛ این جریان سرمایه در طول سال‌های گذشته بوده است که محرومان را محروم‌تر و ثروتمندان را ثروتمندتر کرده است؛ مردمی کردن اقتصاد.
گره‌گاه‌های اصلی گفتمان	استراتژی سازندگی	جهاد سازندگی مسئول اصلی توسعه و (بهبود) شرایط روستاهاست؛ لزوم بازسازی خرابی‌های ناشی از جنگ؛ نیاز کشور به اصلاح زیرساخت‌ها ازجمله سد، کشاورزی، صنعت و ...	درخواست اختیار کامل در مدیریت	تأکید بر تفاوت جایگاه مجلس و دولت و عدم دخالت این دو در کار یکدیگر؛ دخالت دیگران در اداره امور منجر به اجرا نشدن مطلوب برنامه‌ها خواهد شد.
	احساس بهبود توسط مردم	تغییر الگوی مصرف مردم؛ تغییر در نیازهای مردم؛ اثرگذاری برنامه‌های دولت در (زندگی مردم).	تمایل به اجرای طرح‌های بزرگ	دولتی که خطرپذیر است و از انجام طرح‌های بزرگ نمی‌هراسد؛ اجرای موفق طرح هدفمندی به‌عنوان نمونه یک طرح بزرگ؛ ما می‌توانیم با مجلس چند تا کار بزرگ را سازمان بدهیم؛ انگیزه دولت در ماه‌های پایانی همچون ماه‌های ابتدایی برای اجرای طرح‌های بزرگ است.
	بهبود در روابط خارجی	برنامه‌ریزی در دولت با الگوهای رایج برنامه‌ریزی در جهان هماهنگ است و منطق مشترکی را پیگیری می‌کند؛ لزوم اصلاح روابط با دیگر کشورها.	دولت پاک	این دولت پاک‌ترین دولت است؛ هیچ مدرکی تاکنون دال بر فساد این دولت پیدا نشده است؛ سال‌هاست که دیگران در پی یافتن مدرکی برای محکوم کردن این دولت پاک هستند اما موفق نشده‌اند.

ادامه جدول ۱. یافته‌های تحقیق بر اساس متون انتخاب‌شده.

ویژگی‌های گفتمان	گفتمان دولت هاشمی‌رفسنجانی		گفتمان دولت احمدی‌نژاد	
	عنصر گفتمانی	نمونه نقل‌قول از متون	عنصر گفتمانی	نمونه نقل‌قول از متون
گره‌گاه‌های اصلی گفتمان	ادامه حیات گفتمان	اعتقاد به تغییر نکردن شرایط حتی با وجود انتخابات ریاست جمهوری؛ تداوم اهداف برنامه‌های توسعه و منطق یکسان برنامه‌ریزی؛ اهداف برنامه‌ریزی‌شده به خوبی در سال‌های پس از ریاست‌جمهوری نیز اجرا می‌شود و هرگونه تغییر یا سر باز زدن از آن نیازمند تأیید مجلس و دیگر نهادهاست.	تمسک به باورهای شیعی در حکومت	اشاره به حکومت علوی؛ اشاره به ظهور مهدی موعود (عج)؛ اشاره به رجعت حضرت عیسی (ع)؛ مجموعه خدماتی که دولت و مجلس در حال انجام آن هستند، وظایفی الهی است.
			پیروزی بر نیروی متخاصم	شکست دشمنان با اجرای طرح هدفمندی؛ تصمیم ملت ایران برای پیشرفت است که این‌چنین نیروی متخاصم را به تکاپو انداخته است.
			مدیریت دولت به‌عنوان الگوی جهانی	تبدیل شدن ایران به الگوی جهانی و رسیدن ایران به کشورهای پیشرفته جهان؛ تحسین دولت توسط کشورهای جهان به‌عنوان یک الگوی مدیریتی.
حوزه‌های خارج از قلمرو گفتمانی	دیگری متضاد	کشورهای عرب منطقه؛ گفتمان دولت پیشین؛ نیروهای محدودکننده دولت در داخل؛ افرادی که بهبود شرایط را نمی‌بینند؛ الگوهای کمونیستی در اقتصاد.	دیگری متضاد	افرادی که به تورم دامن زده‌اند؛ مخالفان با طرح هدفمندی یارانه‌ها؛ انتقادهایی بر پایه بی‌انصافی؛ گفتمانی که پاک نبوده است؛ اصول مبتنی بر نظام سرمایه‌داری؛ اصول مبتنی بر سوسیالیسم؛ افراد خاص و معدود که در اقتصاد انحصار دارند و از رانت‌های اقتصاد نفتی برخوردار می‌شوند.
	دیگری متخاصم	امریکا؛ استعمار؛ عراق، اما نه به قوت قبل، به‌صورت تهدیدی بالقوه؛ تلاش نیروی متخاصم برای جلوگیری از نفوذ ما در دیگر کشورها.	دیگری متخاصم	مقابله با رشد کشور با اعمال تحریم‌ها؛ دستاویز کردن انرژی هسته‌ای و حقوق بشر برای فشار بر ایران؛ تلاش برای به آشوب کشیدن ایران از طریق فشار اقتصادی؛ کشورهای متعلق به نظام سرمایه‌داری و کمونیستی؛ مخالفان با پیشرفت و اتکای به خود کشور.
	بهبود شرایط ذهنی و درونی	نرسیدن به اهداف فرهنگی؛ عدم تطابق اوضاع کشور با اهداف انقلاب؛ تصدی‌گری دولت در مسائل فرهنگی برخلاف اعتقاد به بخش خصوصی در امور اقتصادی و بیرونی.	جنبه‌های درونی و غیرمادی	هرچند فرهنگ و ثروت‌های فرهنگی و انسانی، یعنی بخش نرم‌افزاری امکانات و ثروت‌ها، در سخنان او دیده می‌شود و مورداحترام است اما هیچ‌گاه این احترام وارد فاز تعیین تکلیف نشده است؛ مفاهیم انسانی و ارزشی بیشتر ناظر بر توجه به تمامی انسان‌ها و جلوگیری از بهره‌برداری و سوءاستفاده عده‌ای خاص از ثروت‌ها و امکانات متعلق به تمامی انسان‌هاست.

مأخذ: استخراج‌شده از داده‌های پژوهش، ۱۳۹۸

گفتمان دولت هاشمی در شرایطی به رقابت با دیگر گفتمان‌های عرصه اجتماعی ایران پرداخت که مردم پس از انقلاب اسلامی ازنظر شرایط زندگی روزمره با مشکلاتی مواجه بودند. شرایط کشور در دوران پس از جنگ تحمیلی، دولت را به تغییر در اولویت‌های اداره امور جاری کشور ترغیب کرد. این نیاز و مطالبه عمومی باعث می‌شد که شرایط برای استقرار گفتمانی مهیا شود که علاوه بر تأکید بر لزوم بهبود شرایط زندگی روزمره مردم، راه‌حل مناسب آن را نیز ارائه کند. به همین دلیل دولت هاشمی به‌منظور استقرار کامل در فضای عمومی جامعه، بر (بهبود) تأکید ویژه‌ای کرد. همچنین، (بهبود) در گفتمان دولت هاشمی بایستی نقطه تمرکزی می‌یافت تا با تأکید بر آن موفقیت سیاست‌های گفتمانی خویش را نمایش دهد؛ لذا باید هر آنچه در عرصه بیرونی زندگی ایرانیان قابل‌مشاهده بود تغییرات محسوسی می‌یافت. به همین دلیل تمرکز گفتمان دولت هاشمی بر جنبه‌هایی از زندگی روزمره تعلق گرفت که قابل‌مشاهده، ملموس و واضح بود. به این معنا که گفتمان دولت هاشمی توجه ویژه‌ای به (بهبود شرایط ملموس و قابل‌سنجش) نمود. این توجه تا جایی بود که می‌توان آن را نقطه کانونی گفتمان آن در نظر گرفت.

باید گفت که شرایط فیزیکی و بیرونی بیشتر ناظر بر آن دسته از موقعیت‌ها و شرایطی است که می‌توان ویژگی‌های آن را به‌طور عینی و سنجش‌پذیر دید. به این معنا که این شرایط بیشتر مربوط به محیط بیرونی است، شرایطی که جنبه سخت‌افزاری داشته و قابل‌مشاهده است، مانند سطح تحصیلات، میزان درآمد، سطح امکانات رفاهی و ... در مقابل، شرایط ذهنی و درونی به آن دسته از موقعیت‌هایی برمی‌گردد که نمی‌توان آن‌ها را به‌طور معمول اندازه‌گیری و لمس کرد. اکثر قریب به اتفاق این شرایط موقعیت‌هایی درونی و ذهنی هستند و کیفیت آن‌ها موردتوجه است. می‌توان به آنان پدیده‌های نرم‌افزاری نیز اطلاق کرد. عناصری مانند فرهنگ، آرامش، احساس امنیت و ... از این دسته‌اند.

گفتمان دولت هاشمی نیاز داشت تا برای حفظ و گسترش هژمونی خویش، گره‌گاه‌های گفتمانی خود را تدارک دیده و آنان را با این نقطه کانونی هماهنگ کند. بر این اساس، چهار گره‌گاه دیگر در این گفتمان تشخیص داده شد. این گره‌گاه‌ها عبارت‌اند از:

۱. استراتژی سازندگی: نیاز کشور به بازسازی ویرانی‌های جنگ از سویی و برطرف شدن مانع جنگ در پیشبرد اهداف وعده داده شده در ابتدای انقلاب از سوی دیگر، دولت را بر آن داشت که استراتژی (سازندگی) را برای خود برگزیند و این استراتژی به‌عنوان یکی از هویت‌های گفتمانی دولت هاشمی نقشی پررنگ و تعیین‌کننده در سیاست‌های اجراشده توسط این دولت ایفا می‌کند. در این تحلیل سعی شده است تا نامی که دولت هاشمی به آن شهره شده است، (سازندگی)، بر تشخیص نقطه کانونی اصلی سایه نیندازد. شواهد متعدد و متنوعی در متون تحلیل‌شده یافت شد که طبق آن نمی‌توان نقطه کانونی مرکزی و اصلی گفتمان دولت هاشمی را سازندگی در نظر گرفت.

۲. یکی از مهم‌ترین این شواهد، گره‌گاه دیگری است و آن عبارت است از: (احساس بهبود توسط مردم). گفتمان دولت هاشمی با تأکید بسیار اعتقاد داشت استراتژی سازندگی نبایستی احساس بهبود توسط مردم را مختل کند. در متون تحلیل‌شده، به تعدد مشاهده شد که در بسیاری موارد دولت، به خاطر حفظ این گره‌گاه و تحقق احساس بهبود توسط مردم، از استراتژی سازندگی عقب‌نشینی کرده است. به همین دلیل به نظر می‌رسد در این گفتمان، (سازندگی) یک استراتژی باشد و هدف آن تنها محافظت از بهبود شرایط فیزیکی و بیرونی است.

۳. گره‌گاه سوم عبارت است از: بهبود در روابط خارجی. در شرایطی که دولت هاشمی روی کارآمد، فضای تخاصمی دوران جنگ تحمیلی با اکثر کشورهای جهان، نیازمند تغییر بود و باید دایره تخاصمی محدودتر می‌شد و این تغییر بایستی توسط مردم احساس می‌شد. به همین دلیل بود که سیاست‌های خارجی دولت نیز در این راستا عمل کرد.

۴. چهارمین گره‌گاه مهم در گفتمان دولت هاشمی، (ادامه حیات گفتمان) است. در مورد ادامه حیات گفتمان ذکر این نکته ضروری است که گفتمان دولت هاشمی علاقه‌مند است تا پس از اتمام دوره هشت‌ساله دولت، به هژمونی و تسلط خویش ادامه دهد. سابقه پررنگی که هاشمی در متن جریانات کشور تا آن زمان داشته باعث شده است مجموعه ساختاری نظام را در جهت گفتمان خویش اختیار کند و از این طریق تسلط گفتمان خود را برای سال‌های بعد از دولت نیز ادامه دهد. این تمایل شاید –و تنها شاید– یکی از عواملی باشد که باعث شده است در سال‌های پس از این نیز نام هاشمی در امور مربوط به دولت‌های پس از خود به‌طور مداوم مطرح شود. چه به‌صورت موافق و حامی، چه به‌صورت مخالف و منتقد و چه به‌صورت کاندیداتوری و رقابت انتخاباتی.

خارج از این قلمرو، سه حوزه دیگر وجود دارد و این سه حوزه عبارت‌اند از: (دیگری متضاد)، (دیگری متخاصم) و (بهبود شرایط ذهنی و درونی). علاوه بر رابطه تخاصمی و تضاد که (دیگری متخاصم) و (دیگری متضاد) با گفتمان دولت هاشمی برقرار می‌کند، شرایط درونی و ذهنی نیز رابطه‌ای سنجش‌ناپذیر با قلمرو گفتمانی وی برقرار می‌کند. این به آن معناست که گفتمان دولت هاشمی، علاقه و توجه و تمرکز خود را بر جنبه‌های بیرونی بهبود معطوف کرده و از دخالت در جنبه‌های درونی آن سرباز می‌زند یا از آن ناتوان است. این یافته تحلیلی پس از مطالعه برنامه‌های اول و دوم توسعه به‌طور کامل تأیید شد. در برنامه‌های اول و دوم توسعه که توسط دولت هاشمی تدوین شده است،

سیاست‌های اجرایی پیشنهادشده به‌طورکلی ناظر بر جنبه‌های بیرونی و ملموس است و در عمل نتوانسته است که جنبه‌های درونی و نرم‌افزاری را لحاظ کند.

در تحلیل گفتمان دولت هاشمی در حوزه روستایی نیز نقش مرکزی بهبود شرایط فیزیکی و بیرونی قابل‌تشخیص است. گفتمان دولت هاشمی در حوزه روستایی نیز متعهد به بهبود شرایط است تا بتواند گفتمان خویش را در این حوزه مستقر کند. به همین دلیل است که به این حوزه علاقه‌مند است. این امر و این‌که این گفتمان در حوزه روستایی به نقطه کانونی خویش وفادار است می‌تواند اثبات کند که حوزه روستایی در گفتمان دولت هاشمی در داخل قلمرو گفتمانی آن قرار می‌گیرد و از ارتباط درون گفتمانی برخوردار است. منظور از ارتباط درون گفتمانی این است که حوزه روستایی به‌عنوان یک ابژه در قلمرو گفتمانی دولت، از مجموعه هویت‌ها و ارتباطات گفتمانی آن به‌خوبی اثر می‌پذیرد. این سخن به این معناست که اقتدار هژمونیک گفتمان و تلاش برای محافظت از گره‌گاه اصلی خود، در حوزه روستایی نیز قابل‌تشخیص است.

اما بنا بر دلایلی نمی‌توان این ارتباط را کامل و بدون هیچ نقصی در نظر گرفت. نتایج تحلیل گفتمان دولت هاشمی در حوزه روستایی نشان می‌دهد که در این حوزه، دولت -به‌اجبار یا به اختیار- مجبور شده است تا خلاف اصول گفتمانی خویش عمل کند. برداشت عقب‌ماندگی از حوزه روستاها، مسئله مالکیت زمین و ناتوانی سرمایه‌داری خصوصی در ایفای نقش در این حوزه ازجمله عناصری است که در شکل‌گیری کامل و همه‌جانبه این ارتباط درون گفتمانی اختلال ایجاد می‌کند و همگی در متون مربوط به هاشمی دیده شده است. علاوه بر این، نیاز به کارهای زیربنایی و اشتغال‌زا و همچنین وجود نهادی قدرتمند و صاحب نفوذ مثل جهاد سازندگی که مجموعه ساختاری نظام را نمایندگی می‌کند، دولت را به ایفای نقش مستقیم در این حوزه تشویق می‌کند. نقشی که در قلمروی گفتمان اصلی از آن پرهیز شده است و بر گردش آزاد سرمایه و اعتقاد به سرمایه‌داری خصوصی در این گفتمان تأکید شده است.

به همین دلیل می‌توان ارتباط شکل‌یافته را دارای اعوجاج و ناهمگونی دانست. منظور از اعوجاج این است که رابطه درون گفتمانی بین عناصر اصلی گفتمان و حوزه روستایی تمام و کمال نیست و شامل نواقصی است. نواقصی که از هماهنگی کامل و همه‌جانبه این حوزه با مجموعه قلمرو گفتمانی جلوگیری می‌کند و این اعوجاج و نقص باعث می‌شود تا این حوزه نتواند به‌طور کامل از مزایای گفتمان بهره‌مند شود. پس می‌توان نتیجه گرفت که هرچند حوزه روستایی در گفتمان دولت هاشمی به قلمرو گفتمانی دولت وارد شده است اما مجموعه عواملی باعث شده است تا ارتباط حوزه روستایی با کلیت گفتمانی دولت ناقص باشد و این نقص موجب ایجاد ناهماهنگی‌ها و اختلافات زیادی در این حوزه گردیده است. این ناهماهنگی‌ها و اختلافات در برنامه‌های اول و دوم نیز تأیید می‌شوند. به‌طوری‌که در این برنامه‌ها هرچند به حوزه روستایی توجه شده است اما اختلاف در عوامل تأثیرگذار بر این حوزه باعث شده تا جهت‌گیری اصلی گفتمان در حوزه روستایی با دیگر حوزه‌های داخل گفتمان، تا حدودی متفاوت و شامل اعوجاج و بی‌نظمی باشد و این یکی از عواملی است که سیاست‌های توسعه روستایی در این دولت را مختل کرده است.

تصویر شماره ۱ فضای گفتمانی دولت هاشمی رفسنجانی را طبق توضیحات فوق، نشان می‌دهد. در این تصویر قلمروی گفتمانی دولت هاشمی به همراه نسبتی که هرکدام از گره‌گاه‌ها با نقطه کانونی مرکزی گفتمان می‌گیرند نشان داده شده است.

از دیگر سو، دولت احمدی‌نژاد در شرایطی به قدرت رسید که پس از دوران ریاست جمهوری هاشمی و خاتمی، این احساس در فضای عمومی جامعه شکل گرفته بود که بایستی همه اقشار کشور از بهبود شرایط زندگی روزمره به یک میزان بهره‌مند شوند. برخی نتایج سیاست‌های دولت‌های پیشین ازجمله تعدیل اقتصادی، شیوه خصوصی‌سازی، تورم ایجادشده ناشی از اجرای برخی سیاست‌های اقتصادی و ... این شائبه را ایجاد می‌کرد که شعارهای ابتدای انقلاب و وعده‌های آن نتوانسته به‌طور کامل محقق شود و این تحقق، نیازمند سیاست‌هایی متفاوت است.

در این شرایط گفتمان دولت احمدی‌نژاد برای استقرار خویش و برای از میدان به در کردن گفتمان‌های رقیب، نقطه کانونی خویش را (بهبود در توزیع ثروت و امکانات) برگزید. این نقطه کانونی بر این پیش‌فرض استوار بود که در فضای عمومی جامعه، این احساس وجود دارد که هرچند در شرایط بیرونی کشور در زمان پس از جنگ تحمیلی (بهبود) حاصل شده است اما این بهبود بین همه مردم به‌طور متناسب و (عادلانه) توزیع نشده است. این امر حکایت از آن داشت که فضای عمومی جامعه مستعد پذیرش گفتمانی است که در امور مربوط به توزیع توسط گفتمان‌های قبل تجدیدنظر کند. گفتمان دولت احمدی‌نژاد در این شرایط (بهبود توزیع ثروت و امکانات) را راه‌حل این امر معرفی کرد. این امر را شواهدی از قبیل: اعتقاد به اصلاح نظام بانکی، انتقاد از انحصار منابع اقتصادی در دست عده‌ای معدود، اعتقاد به لزوم تغییر جریان ثروت از نقاط برخوردار به نقاط محروم، ایجاد تعادل در درآمد خانوارها و بنگاه‌های اقتصادی و تأکید وی بر نقش‌آفرینی اصلی مردم در اقتصاد، که در متون تحلیل‌شده به‌طور مرتب مورد تأکید قرار گرفته‌اند، تأیید می‌کند.

در این راستا در گفتمان دولت احمدی‌نژاد، چند گره‌گاه اصلی تشخیص داده شد که بر اساس آن این عناصر گفتمانی با ارتباط با نقطه کانونی مرکزی گفتمان دولت احمدی‌نژاد، به استقرار و افزایش هژمونی گفتمان خودی کمک می‌کنند. شواهد استخراج‌شده از متون جمع‌آوری‌شده از قبیل درخواست تغییر

ندادن لوایح دولت توسط مجلس، درخواست کاهش سؤالات مجلس از وزرا، درخواست تفاهم با دیگر مراجع تصمیم‌گیر کشور، درخواست دخالت نکردن مجلس در امور مربوط به دولت و درخواست تمرکز در مدیریت کشور، نشان می‌دهد که:

۱. دولت احمدی‌نژاد یکی از گره‌گاه‌های مهم خود را حول عنصر (درخواست اختیار کامل در مدیریت)، تشکیل داده است. این امر تمایل گفتمان دولت را به از میدان به در کردن کامل گفتمان رقیب نشان می‌دهد. گفتمان رقیبی که سال‌های پس از انقلاب تقریباً در همه برهه‌های تاریخی، نقشی مؤثر و مقتدر ایفا کرده است و بدون از میدان به در کردن آن نمی‌توان انتظار کامل تفوق در فضای عمومی جامعه را داشت.

۲. همچنین گره‌گاه (تمایل به اجرای طرح‌های بزرگ و وسیع) با شواهدی مثل اجرای طرح هدفمندی یارانه‌ها، پذیرش خطر انجام طرح‌های بزرگ و تمایل به انجام طرح‌های بزرگ حتی در روزهای آخر دولت نیز به‌عنوان یکی دیگر از گره‌گاه‌های این گفتمان قابل‌مشاهده است و در متون انتخابی بر آن تأکید شده است. گفتمان دولت احمدی‌نژاد درصدد است که خود را رقیبی برای استراتژی سازندگی دولت هاشمی نشان دهد. این گفتمان در پی موفقیت گفتمان هاشمی در سازندگی و برای اثبات لزوم اصلاح در این روند به‌طور غیرقابل‌انکاری در پی انجام پروژه‌های بزرگ دامنه است. این تقابل گفتمانی باعث شده است که دولت احمدی‌نژاد از هیچ‌گونه طرح بزرگی ابا نداشته باشد.

۳. گره‌گاه (دولت پاک) نیز با عناصری مثل بی‌نتیجه بودن جستجوی هفت‌ساله مخالفان برای یافتن تخلفات دولت به ادعای احمدی‌نژاد، می‌تواند یکی دیگر از نقاط مهم گفتمان دولت احمدی‌نژاد باشد. این گره‌گاه یکی از نقاط اصلی گفتمان دولت برای مبارزه با گفتمان‌های قبل است. (بهبود توزیع ثروت و امکانات) نیازمند این امر است که اولاً گفتمان‌های رقیب به پاک نبودن –حداقل در برخی از حوزه‌ها– متهم شوند و ثانیاً ثابت شود که گفتمان خودی در این زمینه پاک است.

۴. (تمسک به باورهای شیعی در امور مربوط به حکومت) نیز با شواهد دریافت شده از متون از قبیل اشاره به باورهای مشترک حکومت علوی، اشاره به تفکر مهدویت و اعتقاد به لزوم مدیریت بر مبنای اندیشه الهی گره‌گاه دیگری در این گفتمان است. این گره‌گاه به تلاش گفتمان دولت احمدی‌نژاد مبنی بر ایجاد این عقیده است که این دولت خواهد توانست اصول ابتدایی وعده داده شده توسط انقلاب اسلامی را محقق سازد.

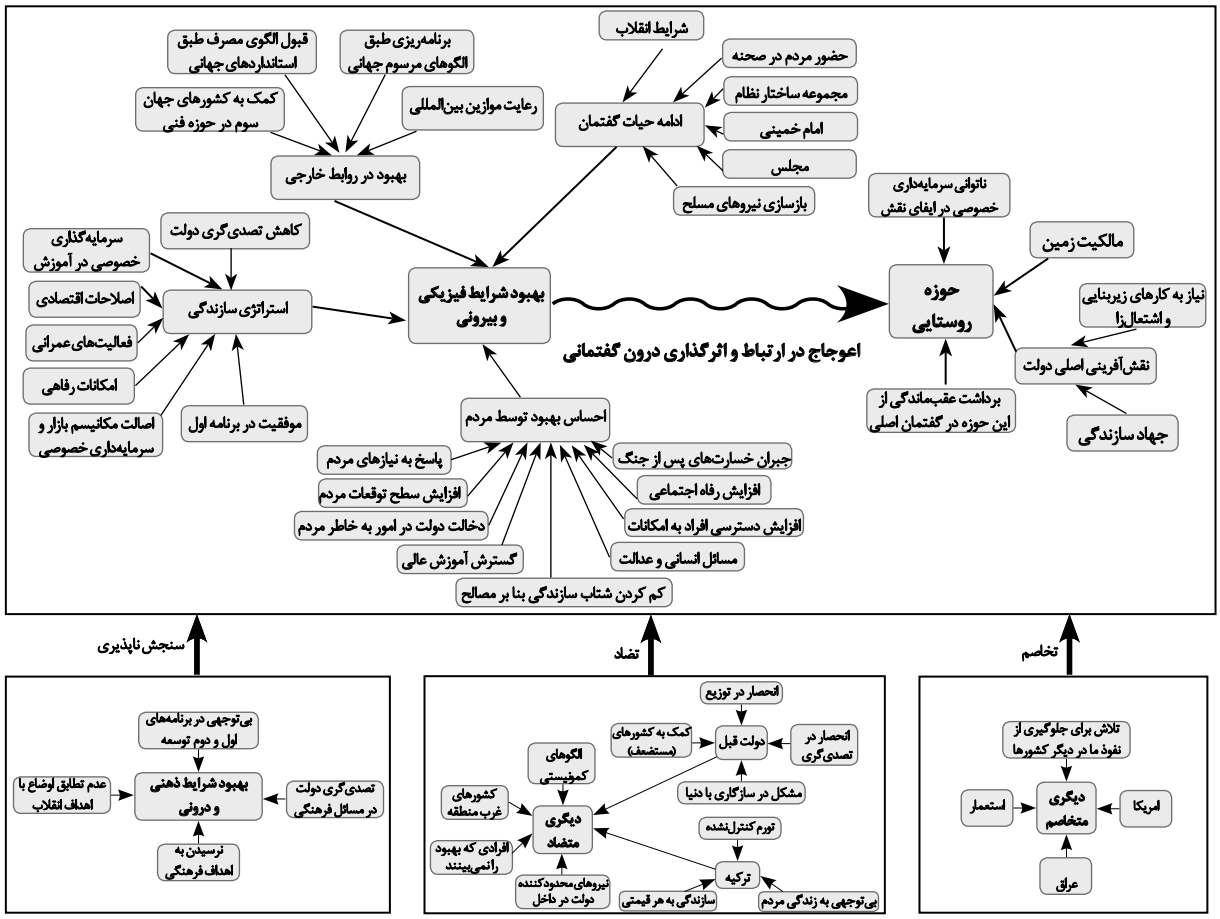

تصویر ۱. مفصل‌بندی فضای گفتمانی دولت هاشمی‌رفسنجانی و نسبت آن با حوزه روستایی. مأخذ: بر اساس یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸ فصلنامه پژوهش‌های روستایی

۵. گره‌گاه (پیروزی بر نیروی متخاصم) با عناصری مثل ادعای پیروزی بر تحریم‌ها با طرح هدفمندی یارانه‌ها و ادعای کنترل فشار ناشی از تحریم‌ها بر مردم توسط احمدی‌نژاد هم گره‌گاه دیگر این گفتمان است.

۶. گره‌گاه (مدیریت دولت به‌عنوان الگوی جهانی) با شواهدی مثل اعتقاد به تحسین دولت توسط جهان برای اجرای طرح تحول اقتصادی، تلاش برای رساندن ایران به جایگاه شایسته جهانی و اعتقاد به لزوم تغییر در شیوه مدیریت جهانی، گره‌گاه دیگر این گفتمان است.

همچنین در تحلیل گفتمان دولت احمدی‌نژاد، دیگری متضاد با مشخصاتی مثل عدم توانایی در کنترل تورم، مخالفت با طرح هدفمندی یارانه‌ها، کسانی که با غربی‌ها مشترک‌اند، کسانی که در نقد بی‌انصافی می‌کنند، کسانی که اتهامات بدون سند می‌زنند، گفتمانی که پاک نیست، گفتمانی که مبتنی بر نظام سرمایه‌داری است، گفتمانی که مبتنی بر سوسیالیسم است و افراد خاص و معدود که در اقتصاد انحصار دارند و توانسته‌اند از اقتصاد متکی به نفت ایران رانت‌های فراوان به سود خود کسب کنند، تشخیص داده شده است.

دیگری متخاصم در این گفتمان نیز با ویژگی‌هایی از قبیل مقابله با کشور از طریق تحریم، دستاویز کردن انرژی هسته‌ای و حقوق بشر برای فشار بر ایران، تلاش برای به آشوب کشیدن ایران از طریق فشار اقتصادی و مخالفت با پیشرفت کشور، تشخیص داده شده است. ذکر این نکته ضروری است که دیگری متخاصم در گفتمان دولت احمدی‌نژاد نقشی پررنگ دارد. دیگری متخاصم به‌طور مداوم نقاط کانونی و گره‌گاه‌های گفتمان دولت احمدی‌نژاد را تهدید می‌کنند. وجود دیگری متخاصم و بیان ویژگی‌ها و عناصر مربوط به آن در گفتمان دولت احمدی‌نژاد جزئی جدایی‌ناپذیر از این گفتمان است و به همین دلیل است که در تمام متون به چشم می‌آید.

اما در حوزه روستایی و نسبتی که گفتمان دولت احمدی‌نژاد با این حوزه می‌گیرد می‌توان گفت که گفتمان دولت احمدی‌نژاد نسبت به دولت هاشمی رفسنجانی نسبت و ارتباط گفتمانی بیشتر و قوی‌تری را با حوزه روستایی برقرار می‌کند. حوزه روستایی یکی از حوزه‌هایی است که گفتمان دولت احمدی‌نژاد معتقد است به‌طور متناسب از بهبود شرایط منتفع نشده است. تلقی گفتمان احمدی‌نژاد از حوزه روستایی به‌مثابه منطقه محروم، باعث شده است که این حوزه یکی از نقاط تمرکز گفتمان دولت احمدی‌نژاد برای اجرای سیاست‌های گفتمانی و افزایش اقتدار خود باشد.

با توجه به تحلیل‌های انجام‌شده، نقطه کانونی مرکزی گفتمان دولت احمدی‌نژاد به‌طور مستقیم و بی‌واسطه بر حوزه روستایی تمرکز دارد. بهبود توزیع ثروت و امکانات، مستقیماً حوزه روستایی را به‌عنوان یکی از اهداف اصلی خود، هدف قرار داده است و تغییر جریان ثروت و امکانات، ناظر بر تغییر جهت آن به سمت این حوزه است. به این ترتیب می‌توان گفت که حوزه روستایی در گفتمان دولت احمدی‌نژاد به‌طور کامل و بی‌نقصی در قلمروی گفتمانی دولت قرار دارد و ارتباطی که عناصر گفتمانی این دولت و به‌خصوص نقطه کانونی مرکزی آن با این حوزه می‌گیرند، ارتباطی کامل و بدون تزاحم و تداخل است. از این جهت می‌توان اظهار داشت که گفتمان دولت احمدی‌نژاد در جذب حوزه روستایی در قلمروی خویش، موفق‌تر از گفتمان دولت هاشمی است و ارتباطی قوی و دوسویه بین حوزه روستایی و نقطه کانونی مرکزی آن برقرار است. ارتباط دوسویه به این معنا که نقطه کانونی مرکزی گفتمان این دولت تأثیر و تمرکز فراوانی بر حوزه روستایی دارد و همچنین، وجود حوزه روستایی و مشخصات مربوط به آن در گفتمان دولت احمدی‌نژاد استقرار و نفوذ آن را افزایش می‌دهد.

تقابل گفتمانی دولت‌های احمدی‌نژاد و هاشمی رفسنجانی بر این پایه بنا نهاده شد که احمدی‌نژاد برای تفوق گفتمان خویش کوشید تا با مستقر کردن نقطه کانونی مرکزی (بهبود در توزیع ثروت و امکانات)، به دریافت‌کنندگان سیاست‌های گفتمانی خویش اثبات کند، گفتمان دولت هاشمی توانایی این را نداشته است که بهبود شرایط فیزیکی و بیرونی را به نفع همه اقشار مردم پیاده کند. به همین دلیل است که می‌توان گفت گفتمان دولت احمدی‌نژاد برای از میدان به در کردن گفتمان دولت هاشمی، با تمرکز بر (شرایط فیزیکی و بیرونی) کوشید که (توزیع) این شرایط را (بهبود) بخشد و همان‌طور که دولت هاشمی از (بهبود) ابعاد نرم‌افزاری و غیرمادی غافل شد، گفتمان دولت احمدی‌نژاد نیز از این ابعاد غافل شد و بهبود توزیع را تنها بر جنبه‌های فیزیکی، مادی و سخت‌افزاری و بیرونی بنا نهاد. به این دلیل، اختلالی که در توجه گفتمان دولت احمدی‌نژاد به حوزه روستایی رخ داده است، بیشتر ناظر بر تقابلی است که با گفتمان دولت هاشمی رفسنجانی برقرار کرده است و به این دلیل است که جنبه‌های درونی و نرم‌افزاری حوزه روستایی ارتباطی سنجش‌ناپذیر با گفتمان دولت احمدی‌نژاد می‌گیرد. به نظر می‌رسد این یکی از نقاط ضعف گفتمان دولت احمدی‌نژاد است که نتوانسته است دو بعد درونی و بیرونی، سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، مادی و معنوی، اقتصادی و فرهنگی و ... را در حوزه روستایی لحاظ کرده و حوزه روستایی را در همه ابعاد در گفتمان خود جذب کند. تصویر شماره ۲ فضای گفتمانی دولت احمدی‌نژاد و ارتباط آن با حوزه روستایی را نشان می‌دهد.

بحث و نتیجه‌گیری

توسعه روستایی سال‌های متمادی الگوها و سیاست‌های مختلفی را به خود دیده است. اما نمی‌توان به‌طور کلی سیاست‌های توسعه روستایی را بی‌طرف، کاملاً برنامه‌ریزی‌شده در جهت منافع محلی

و در خدمت به روستاییان در نظر گرفت. دولت‌های متفاوتی که هر بار مسئول سیاست‌گذاری در این زمینه بوده‌اند در جهت تفوق گفتمانی خویش به این حوزه پرداخته‌اند و از این جهت است که حوزه روستایی و به تبع آن روستاییان هیچ‌گاه به‌طور بی‌طرفانه نمی‌توانسته‌اند موردتوجه برنامه‌های توسعه روستایی قرار بگیرند.

درمجموع می‌توان نتیجه گرفت که توسعه روستایی به‌عنوان یکی از حوزه‌های مهمی که به‌طور مداوم تحت تأثیر سیاست‌گذاری‌های دولت است، همواره نتوانسته است از مزایای کامل اقتدار گفتمان دولت بهره گیرد. این از آن رو است که گفتمان توسعه در هر دولت تنها توانسته است جنبه‌ای از جنبه‌های جامعه روستایی را در نظر آورد و ماهیت گفتمانی آن مانع شده است تا این حوزه را به دیدی جامع بنگرد. به همین دلیل نمی‌توان از سیاست‌گذاری یک دولت که حاصل گفتمان حاکم بر آن دولت است انتظار داشت حوزه روستایی را به شرایط (بهتر) رهنمون سازد چرا که خود ناتوان از درک همه‌جانبه این شرایط (بهتر) است. در اینجاست که لزوم بهره‌گیری از جایگزین‌های توسعه و لزوم گذار از الگوسازی قدیمی گفتمان توسعه پیشنهاد می‌شود.

فهم جریان غالب در تدوین برنامه‌های توسعه و به‌طور مشخص توسعه روستایی و علم به اینکه برنامه‌های توسعه تدوین‌شده در ایران از طریق دولت‌هایی با رویکردهای سیاسی متنوع حاصل شده است که نگاهی حتی گهگاه متضاد با یکدیگر داشته‌اند، اکنون این سؤال را به ذهن متبادر می‌کند که آیا می‌توان برنامه توسعه‌ای را انتظار داشت که از این ماهیت گفتمانی رها باشد؟ به بیان بهتر چگونه می‌توان از گفتمان توسعه انتظار امری فراگفتمانی داشت؟ و به‌طورکلی چگونه می‌توان توسعه را از ماهیت خویش خالی کرد؟

پاسخ به سؤالات فوق منفی است و بر این اساس راهبردهای توسعه، صرف‌نظر از رویکردها و الگوهای متفاوتی که می‌گیرند، محکوم به عمل در جهت تفوق گفتمان خودی هستند و این امر اثرگذاری این برنامه‌ها را تحت تأثیر جدی قرار می‌دهد.

در جهت بیان محدودیت‌های پژوهش ذکر این نکته ضروری است که تعدد سوژه‌ها در تحلیل گفتمان و نقش تحلیلگر گفتمان در روند پژوهش، مؤثر است. به این معنا که تحلیلگری دیگر با تحلیلی دیگر از گفتمان، بر اساس منطقی دیگر و با توجه به دغدغه پژوهشی دیگر، می‌تواند عناوین متفاوتی برای جایگاه‌های بیان‌شده به کار برد و بر اساس آن گفتمان را تحلیل و روایت خود را از آن بیان کند. به همین دلیل پیشنهاد می‌شود محققان دیگر، حوزه‌های دیگری را در این جهت مورد تحلیل قرار دهند. حوزه‌هایی ازجمله زنان، سازمان‌ها، حوزه شهری و ... و نتایج تحلیلی ایشان در راستای شک به وعده‌ها و الگوهای توسعه‌ای با تحقیق حاضر مقایسه و تبیین شود.

تشکر و قدردانی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، مقاله حامی مالی نداشته است.

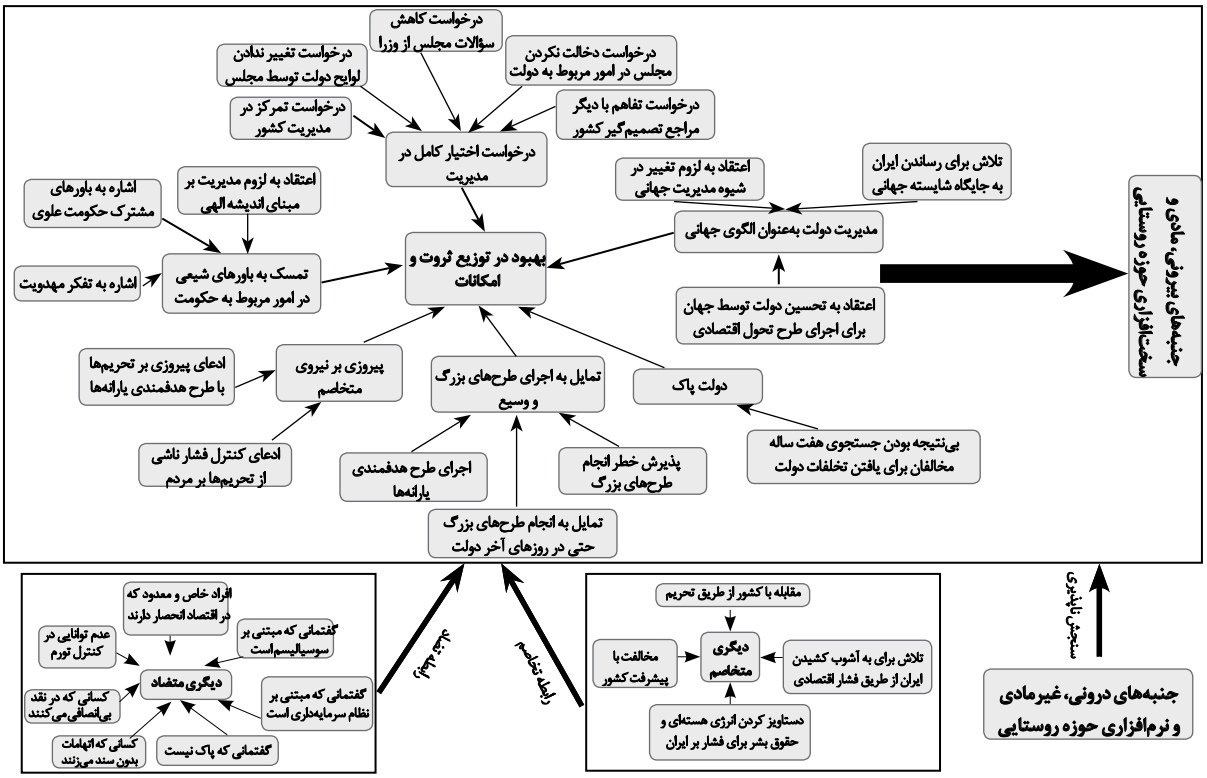

تصویر ۲. مفصل‌بندی فضای گفتمانی دولت احمدی‌نژاد و نسبت آن با حوزه روستایی. مأخذ: بر اساس یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

References

Andersen, N. (2003). Discursive analytical strategies: Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann. Chicago: Bristol University Press.

Douglas, David J.A. (2005). The restructuring of local government in rural regions: A rural development perspective. Journal of Rural Studies. Volume 21, 231–246

Escobar, A. (1988). Power and Visibility: Development and Invention and Management of the Third World. Journal of Cultural Anthropology. 3(4), 428-443

Gelats, F.L., Tàbara, J. D. & Bartolomé, J. (2009). The rural in dispute: Discourses of rurality in the Pyrenees. Journal of Geoforum. 40(4), 602-612

Habibpour Gatabi, K., Safary Shali, R. (2011). [A Review of Rural Modernity Experience In Iran (Persian)]. Social Welfare. 11 (41) , 7-37

Howarth, D., & Griggs, S. (2016). Discourse analysis, social constructivism and text analysis: a critical overview. 26th chapter in: Keman, Hans and Woldendorp, Jaap. Handbook of research methods and applications in political science. Massachusetts: Edward Elgar Publishing

Jorgensen, M., & Phillips, L. (2010). [Discourse analysis as theory and method(Persian)]. Translated to Persian by Hadi Jalili. Tehran: Ney Publishing

Khosrobeigi, R., javan, J. (2015). [Discourse of modernization and divergence of policy development and operation of Agriculture (Persian)]. Journal of Rural Research. 6(1). 1-26.

Marttila, T. (2015). Post-foundational discourse analysis: from political difference to empirical research. New York: PALGRAVE MACMILLAN

Potter, J., & Wetherell, M. (1987). Discourse and Social Psychology Beyond Attitudes and Behavior. London: Sage.

Rist, G. (2008). The History of Development: From Western Origins to Global Faith. translated by Patrick Camiller. London: Zed Books Pub.

Ritchie, J. (2003). Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researchers. London: Sage.

Pemberton, S., & Goodwin, M. (2010). [Rethinking the changing structures of rural local government – State power, rural Politics and local political strategies?]. Journal of Rural Studies. No. 26, 272-283

Pospěch, P. (2014). [Discursive no man's land: Analyzing the discourse of the rural in the transitional Czech Republic]. Journal of Rural Studies. Volume 34, 96-107

Taghilo, A.A., Soltani, N., & Aftab, A. (2017). [Propellants of rural development in Iran (Persian)]. Journal of Spatial Planning, 20(4), 1-28.

Zahedi, M., Ghaffari, G., Ebrahimilouye, A. (2013). [Theoretical Deficiencies of Rural Development in Iran (Persian)]. Journal of Rural Research, 3(12), 7-30.